

İkinci Dünya müharibəsi (1941-1945) dünya tarixinin ən qanlı və genişmiqyaslı münaqişələrdən biri olaraq yadda qalmışdır. Bu müharibə dövründə Azərbaycanın oynadığı rol xüsusilə əhəmiyyətlidir. O zaman keçmiş Sovet İttifaqının tərkibində olan Azərbaycan nefti, qəhrəman əsgərləri və hərbi təchizatı ilə müharibənin taleyini dəyişən respublikalardan biri olmuşdur.

və hasilatının böyük hissəsi sovet rəhbərliyinin nəzarətində idi. Bu, Azərbaycanın təbii sərvətlərinin sovet ittiqaqının maraqlarına uyğun şəkildə istifadə edildiyi barədə mübahisələrə yol açdı. Sovet rəhbərliyi Bakını yalnız bir neft mənbəyi kimi dəyərləndirir və bu resursları müharibədə qələbə üçün strateji şəkildə istifadə edirdi. Yerli əhali isə neft hasilatında və hərbi istehsalda gecə-gündüz işləyərək öz fədakarlığını göstərirdi.

Almaniya ordusu üçün Bakı nefti müharibənin gedişində vacib əhəmiyyət daşıyırdı. Faşist Almaniyanın Şərqi Qafqazda Qafqaza, o cümlədən Azərbaycana xüsusi diqqət yetirilirdi. Rozenberqin başçılığı ilə təşkil edilən Şərqi İşləri üzrə Nazirliyin nəzdində olan strukturlardan biri Qafqaz Komissarlığı idi. Hələ 1941-ci il aprelin 29-da yaradılan Obleburq iqtisadi qərarı tərəfindən təsis edilmiş planda Qafqazın, ələlxüsus Bakının işğalı əsas yer tuturdu. Qafqaz işğalı üçün tərtib edilmiş planın ("Edelveys" planının) həyata keçirilməsi faşistlərin "A" qrupu ordusuna həvalə edilmişdi. Həmin planda Qafqaz beş işğal rayonuna bölünməli və onlardan biri Azərbaycanın əlahiddə rayonu idi. "Ost" planına görə, Bakı 1941-ci il sentyabrın axırına qədər

XX əsrin ilk yarısında Azərbaycan sürətlə inkişaf edən sənaye mərkəzlərindən birinə çevrilmişdi. Bakı neft sənayesi artıq XIX əsrdən başlayaraq dünya bazarında öz mövqeyini möhkəmləndirmişdi. 1901-ci ildə Bakı dünyanın neft istehsalının təxminən yarısını təmin edirdi. Bu, SSRİ dövründə də dəyişmədi və 1940-cı illərdə Bakı dünyanın ən iri neft mərkəzlərindən biri oldu. Azərbaycanın iqtisadiyyatı yalnız neftlə məhdudlaşmırdı. Keçmiş sovet dövlətinin bir hissəsi kimi Azərbaycan pambıqçılıq, kimya sənayesi və digər sahələrdə də mühüm rol oynayırdı. Müharibə dövründə isə Azərbaycanın neft və sənaye potensialı sovet ittiqaqının ümumi müdafiə qüdrətinə inteqrasiya olundu. Bakı zavodları cəbhə üçün hərbi texnika, silah-sursat istehsal edirdi. Bu dövrdə Azərbaycanın əsas istehsal qüvvələri

İkinci Dünya müharibəsində Azərbaycanın tarixi rolu

tamamilə hərbi ehtiyacların qarşılamağına yönəlmişdi. Çünki Bakı nefti olmadan Sovet İttifaqının müharibədə qalib gəlməsi son dərəcə çətin olardı. O dövrdə Avropa iqtisadiyyatı tamamilə neftə əsaslanan hərbi texnologiyaların inkişafına bağlı idi. Avtomobil, tank, təyyarə və gemilərin yanacaq təchizatı böyük miqdarda neft tələb edirdi. Sovet ordusu üçün bu tələbatı əsasən Bakı qarşılayırdı. Bakı neftinin təminatı yənaq müharibənin müxtəlif cəbhələrində sovet ordusuna həlledici üstünlük qazandırdı. Bundan əlavə, Azərbaycanın zavodları müharibə üçün çox vacib olan avadanlıqlar və ehtiyat hissələri istehsal edirdi. Müharibənin gedişində sovet təyyarələri və tankları məhz Bakı neftinə əsaslanaraq faşist qoşunlarına qarşı mübarizə aparırdı.

Bakının istehsal etdiyi neftin payı o qədər böyük idi ki, Sovet İttifaqının müharibə dövründəki ümumi neft istehsalının təxminən 70 faizi bu işəhərə məxsus idi. 1941-ci ildə Bakı 23,5 milyon ton neft hasil etmişdir ki, bu da sovet hərbi texnikasının, o cümlədən tankların və təyyarələrin yanacaq ehtiyaclarını təmin edirdi. Ancaq bu dövrdə Bakı neftinin istifadəsi ilə bağlı bəzi mübahisələr də ortaya çıxmışdır. Müharibə illərində Azərbaycanın yerli əhalisi müharibənin ağır yükünü çiyinlərində daşıyırdı, amma neftin istifadəsi

di. Bakı nefti faşist ordusu üçün strateji əhəmiyyət kəsb edirdi, çünki bu resursun ələ keçirilməsi Sovet İttifaqının neft təchizatını kəsmək və Almaniyanın hərbi maşını gücləndirmək demək idi. Lakin sovet ordusu və Azərbaycan xalqı Bakı neftini müdafiə etmək üçün çox güclü müqavimət göstərdilər və faşistlərin bu planları uğursuzluqla nəticələndi. A.Hitler "Mənim mübarizəm" adlı kitabında yazırdı ki, "Müsəlman monqoloidlər dağıdıcı qüvvədir. Buna görə onlar ali irqin qulları olmalıdırlar". Hitlerin "Mənim mübarizəm" əsərindəki bu irqi ayrışdırıcı fikir yalnız onun şəxsi baxışını əks etdirir və insanlığa ziddir.

1941-1945-ci illərdə Azərbaycan müharibəyə 700 minə yaxın əsgər göndərmiş, onların çoxu döyüş meydanlarında canlarından keçmişdir. Bu dövrdə Azərbaycandan çıxmış ən məşhur qəhrəmanlardan biri Həzi Aslanov idi. İki dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görülən Aslanov tank briqadası ilə döyüş meydanında misilsiz qəhrəmanlıq göstərmişdir. Həmin ilk Azərbaycanlı Sovet İttifaqı Qəhrəmanı İsrail Məmmədovun adı döyüş meydanında əfsanələşmişdir. Onun göstərdiyi şücaət və döyüşlərdə liderlik bacarığı Azərbaycan xalqının hərbi iradəsini əks etdirirdi. Stalingradın müdafiəsində Baqı Abbasovun snayperlər dəstəsi və Həzi Aslanovun tank alayı xüsusi fəallıq göstərmiş və düşməne ağır zərər endirmiş

İsrail Məmmədov bu yüksək ada layiq görülmüş ilk azərbaycanlı idi.

1941-ci ilin noyabrında Moskvanın müdafiəsinə göndərilən Bakı zənit artilleriyası alayı düşmənin 40-a qədər təyyarəsinin yarıdan çoxunu məhv etmiş, qalanlarını isə Moskva səmasına çatmadan geriye dönməyə məcbur etmişdi. Moskva uğrunda döyüşlərdə 1000 nəfərdən çox Azərbaycan vətəndaşı iştirak etmiş və Moskvanın müdafiəsinə görə "medalı ilə təltif edilmişdir. Bunların arasında tank alayı komandiri Həzi Aslanov, polkovnik Yaqub Quliyev, leytenant Müseyib Allahverdiyev, snayperçi Ziba Qəniyeva, tibb bacısı Aliyev Rüstəmbayova və digərləri olmuşdur.

Müharibə dövründə Azərbaycanda sovet qoşunlarının və xüsusi xidmət orqanlarının iştirakı da əhəmiyyətli idi. 1941-1945-ci illərdə Azərbaycanda sovet rejiminin nəzarəti güclü olmuş, yerli resurslar və strateji ərazilər Moskvanın bilavasitə nəzarəti altında saxlanılmışdır. Bu dövrdə Azərbaycan xalqının böyük bir hissəsi sovet ittiqaqının cəbhədəki müharibə sayələrinə dəstək versə də bir qisim əhali bu nəzarətə narazı idi. Bu narazılıq xüsusilə yerli idarəetmə və resursların sovetlər tərəfindən qeyri-bərabər şəkildə paylanması məsələlərində özünü göstərirdi. Bununla yanaşı, Azərbaycan əsgərləri sovet qoşunları ilə çiyin-çiyne döyüşərək qələbə

nə qorunub saxlandı. Bu hadisə Azərbaycan əsgərlərinin müharibədə göstərdiyi qəhrəmanlığını və sovet ordusu ilə birlikdə əldə etdikləri nailiyyətin rəmzi kimi tarixdə qalır. Döyüşlərdə göstərdiyi şücaətə görə, "Qırmızı Ulduz", iki dəfə "Qırmızı Bayraq", birinci və ikinci dərəcəli Vətən müharibəsi ordenləri ilə təltif olunan Rəşid Məcidov müharibə dövründə radiyalı ərazilərdə xidmət etdiyi üçün leykemiya xəstəliyindən əziyyət çəkib. Nəhayət, Rəşid Məcidov 2 iyul 1970-ci ildə vəfat edib. Polkovnik Məcidov Bakının Birinci Fəxri xiyabanında dəfn olunub.

İkinci Dünya müharibəsi dövründə Azərbaycanda yalnız kişilər deyil, həm də qadınlar və uşaqlar tərəfindən də böyük fədakarlıq nümunələri göstərmişdir. Müharibə illərində Bakıda 130-dan çox

digər qida məhsulları, habelə dərman və sarğı vasitələri göndərilib. Ölkə hospitallarında cəbhədə yaralanan 440 min nəfər müalicə olunub.

Bakıda Səttarxan adına zavodda müharibə üçün silah-sursat istehsalı sürətlə həyata keçirilirdi. Burada "Katyuşa" raketləri, "Spakin" pulemyotları və "YAK-3" qırıcı təyyarələri kimi strateji əhəmiyyətə malik məhsullar istehsal olunurdu. Paytaxtın o vaxt Kışıl adlanan qəsəbəsində (Keşlə) "168" və "458" sayılı iki təyyarə zavodu fəaliyyət göstərərək, fasiləsiz olaraq UTI-4 və YAK-3 tipli qırıcı döyüş təyyarələri istehsal edirdi. Eyni zamanda Gəncə şəhərində böyük bir təyyarə təmiri zavodu fəaliyyət göstərirdi. Buradan 782 təyyarə, 1550-dən çox təyyarə mühərriki və digər ehtiyat hissələri cəbhəyə göndərilirdi.

di. Döyüşlərdə böyük qəhrəmanlıq göstərdiklərinə görə hər iki azərbaycanlı Sovet İttifaqı Qəhrəmanı fəxri adına layiq görülmüşdü. Həzi Aslanov Brezna çayını keçərək Pleseni şəhərinin və 508 yaşayış məntəqəsinin azad edilməsində xüsusi xidmətlərinə görə ikinci dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adını alıb. Azərbaycanlı əsgər və zabitlər 1942-ci ildə Şimali Qafqazın və 1943-cü ildə Ukraynanın azad edilməsi uğrunda döyüşlərdə fəal iştirak etmiş və nasist ordusunun darmağın edilməsində sovet silahı qüvvələrinə yaxından kömək göstərmişdilər.

Moskva uğrunda döyüşlərin ən ağır günlərindən biri olan 8 dekabr 1941-ci ildə paytaxtın şimalında yerləşən Novqorod vilayətinin Pustinka kəndi yaxınlığında döyüşlərdə İsrail Məmmədov komandiri olduğu dəstənin 20 nəfər döyüşçüsü ilə 400 nəfərdən çox düşmən qüvvəsinin 9-10 saat ərzində aramsız hücumlarına daf edərək mövqelərini daha da möhkəmləndirmişdi. Bu döyüşdə İsrail Məmmədov özü 70-dən çox faşist məhv etdiyi üçün ona dekabrın 11-də Sovet İttifaqı Qəhrəmanı fəxri adı verildi.

növde silah və döyüş sursatı istehsal edildirdi. Müəssisələrdə və kolxozlarda işləyənlərin təxminən 70 faizi qadınlar idi. Müharibənin başladığı gündən etibarən Azərbaycanda qadınlar fabriklər və zavodlarda gecə-gündüz çalışaraq cəbhəyə göndərilən əsgərlərin silahlanmasında və ərzaq təminatına kömək edirdilər. Kişilərin cəbhəyə getməsi nəticəsində çoxlu sayda qadın istehsalat sahələrində çalışmağa məcbur olmuşdu. Azərbaycan qadınları neft yataqlarında və kənd təsərrüfatında da fəal iştirak edirdi, əsgərlər üçün lazım olan məhsulların istehsalını təmin edirdilər. Uşaqlar isə cəbhəyə göndərilən məktəbləri, hədiyyələr hazırlayı və müxtəlif yollarla dəstək göstərirdilər. Bütün bunlar deməyə əsas verir ki, Azərbaycan cəmiyyəti bütövlükdə müharibənin yükünü öz çiyinlərində daşıyırdı. Şəxsi vəsaitlərdən müdafiə fonduna 15 kiloqram qızıl, 952 kiloqram gümüş, 320 milyon rubl verilib. Cəbhəyə 1,6 milyondan çox zəruri mal və 125 vaqon isti geyim göndərilib. Yalnız Leningrad üçün 1942-ci ilin yayına qədər Bakı müəssisələri 2 vaqon qara kürü, 12 vaqon şirə, qaraciyər ekstraktı, hematogen, jelatin və

Qələbənin təminatı üçün böyük xidmətləri haqqında xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyev demişdir: "Əgər Bakının nefti olmasa idi, Sovetlər İttifaqının qələbəsi mümkün deyildi". Ümummilli Lider başqa bir çıxışında da xalqımızın xidmətləri haqqında bildirmişdi: "Tarix bu gün də bilməlidir ki, İkinci Dünya müharibəsində Azərbaycan Respublikasının xidməti, fəaliyyəti, rolu çox böyük olmuşdur".

Heydər Əliyev 2003-cü ilin 25 fevralında Vaşinqtonda "Şərqi Qərb enerji dəhlizi reallığıdır" mövzusunda beynəlxalq konfransda nitqində qeyd etmişdir: "Çoxları indi də deyir ki, əgər Azərbaycan nefti olmasaydı, İkinci Dünya müharibəsində SSRİ-nin İngiltərə-Amerika koalisiyası ilə birlikdə alman faşizminə qalib gəlməsi mümkün olmazdı".

Prezident İlham Əliyev 2024-cü il oktyabrın 8-də çıxışı zamanı Azərbaycanın İkinci Dünya müharibəsindəki tarixi rolunu bir daha vurğulayaraq qeyd etdi ki, müharibə dövründə Azərbaycan həm ön cəbhədə, həm də arxa cəbhədə göstərdiyi fədakarlıqla faşizm üzərində qələbəyə hələ-

olundu. Bununla belə, müharibədə qazandığı təcrübə və strateji əhəmiyyət Azərbaycanın iqtisadi və hərbi gücünü daha da artırdı. Bakı nefti müharibədən sonra da global əhəmiyyətini qoruyaraq dünyanın enerji xəritəsində mühüm yer tutur.

Nəticə etibarilə, Azərbaycanın İkinci Dünya müharibəsindəki rolu tarixi və mənəvi baxımdan çox böyükdür. Həm cəbhədə döyüşən qəhrəmanların, həm də arxa cəbhədə çalışan xalqın fədakarlığı sayəsində Azərbaycan qələbəyə əvəzsiz töhfə vermişdir. Bu illər Azərbaycan xalqının birliyi, dözümlüü və vətənpərvərliyi ilə yadda qaldı. Müharibədən çıxan Azərbaycan öz resurslarını və insan gücünü dünyanın sülh və inkişaf proseslərinə yönəldərək, müharibədən sonrakı dövrdə də böyük nailiyyətlər qazandı. Prezident İlham Əliyevin də vurğuladığı kimi, bu irs gələcək nəsillərə çatdırılmalı və Azərbaycanın İkinci Dünya müharibəsindəki töhfələri tanınmalıdır.

Yusif ŞƏRİFZADƏ, Musa BAĞIRLI, "Respublika".

